

Pənah Məmmədov
Vəkil

**MƏHKƏMƏ PRESEDENTİ HÜQUQUN
MƏNBƏYİ KİMİ**

Hüququn mənbəyi dedikdə, hüquq normalarının təsbiti və ifadə üsulları və ya hüquq normalarının təsbit olunduğu rəsmi dövlət sənədləri başa düşülür. Hüquq sistemlərinə mənsubluqdan asılı olaraq dünya dövlətlərinin qanunvericiliyində hüququn mənbəyinin tərkibi fərqli qaydada müəyyən edilmişdir. Belə ki, Anqlo-Sakson hüquq sisteminə daxil olan ölkələrin (məs: İngiltərə, ABŞ və s.) qanunvericiliyində normativ hüquqi aktlarla yanaşı məhkəmə presedenti də hüququn mənbəyi kimi qəbul edildiyi halda, Roman-German hüquq sisteminə daxil olan ölkələrin, o cümlədən Respublikamızın qanunvericiliyində məhkəmə presedenti hüququn mənbəyi kimi qəbul edilmir.

Məhkəmə presedenti dedikdə, məhkəmənin konkret iş üzrə əvvəllər çıxardığı qərarının oxşar işlərin həlli zamanı hüquq norması qüvvəsinə malik olması başa düşülür. Məhkəmə presedentinin hüququn mənbəyi kimi qəbul edilib-edilməməsi hüquq ədəbiyyatlarında bu məsələ ətrafında mübahisələr doğurmuşdur. Müəlliflərin əksər hissəsi məhkəmə presedentinin hüququn mənbəyi kimi qəbul edilməsinin əleyhinə, çox az bir hissəsi isə bu məsələnin lehinə çıxış etmişlər. Biz məhkəmə presedentinin hüququn mənbəyi kimi qəbul edilməsinin tərəfdarıyıq.

Məhkəmə presedentini hüququn mənbəyi kimi qəbul etməyən müəlliflər fikirlərini məhkəmə qərarlarında hüquq normasının yaradılmaması, habelə hüquq normalarının tətbiqi dairəsinin məhdudlaşdırılmaması və ya genişləndirilməməsi ilə əlaqələndirirlər. Biz məhkəmə presedentinin hüququn mənbəyi kimi qəbul edilməməsinin yuxarıda göstərilən səbəblərlə əlaqələndirilməsini aşağıdakı arqumentlərlə düzgün hesab etmirik:

Birincisi, ona görə ki, Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun bəzi qərarlarında konkret olaraq hüquq norması yaradılmışdır. Buna misal olaraq:

a) 1971-ci il redaksiyalı Azərbaycan Respublikası Əmək Qanunları Məcəlləsinin 38-ci maddəsinin b) bəndində (qüvvədə olan Azərbaycan Respublikası Əmək Məcəlləsinin 70-ci maddəsinin b) bəndində) işçilərin sayı və ştatlarının ixtisar edilməsi işəgötürənin təşəbbüsü ilə əmək müqaviləsinə xitam verilməsinin əsaslarından biri kimi qəbul edilmişdir. İşəgötürən bu hüququnu reallaşdırarkən 1971-ci il redaksiyalı Əmək Qanunları Məcəlləsinin 40-1-ci maddəsində (qüvvədə olan Azərbaycan Respublikası Əmək Məcəlləsinin 78.2-ci maddəsində) göstərilir ki, işçilərin sayı və ya ştatı ixtisar edilərkən işçilərin ixtisas dərəcəsi eyni olduqda işdə saxlanmağa üstünlük hüququ olan şəxslər nəzərə alınır. Əmək müqaviləsinin bağlanması, dəyişdirilməsini və xitamını nizama salan əmək qanunvericiliyinin tətbiqinin məhkəmə təcrübəsi haqqında" Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 23 dekabr 1993-cü il 5 sayılı qərarının (1994-cü il 20 may tarixli 5 sayılı qərarla edilmiş dəyişikliklərlə) 16-cı bəndində işçilərin ixtisarı zamanı əmək stajının az olması ilə əlaqədar istehsalat təcrübəsi olmayan işçilərlə əmək müqaviləsinə 1971-ci il redaksiyalı Əmək Qanunları Məcəlləsinin 38-ci maddəsinin b) bəndi (hazırda qüvvədə olan Azərbaycan Respublikası Əmək Məcəlləsinin 70-ci maddəsinin b) bəndi)

(hazırda qüvvədə olan Azərbaycan Respublikası Əmək Məcəlləsinin 70-ci maddəsinin b) bəndi) əsasında xitam verilməsi yolverilməz hesab edilmişdir. Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun adı çəkilən qərarında müəyyən edilən bu halın Əmək Qanunları Məcəlləsinin 38-ci maddəsinin b) bəndində (hazırda qüvvədə olan Əmək Məcəlləsinin 70-ci maddəsinin b) bəndi) nəzərdə tutulmaması Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi tərəfindən hüquq normasının yaradılması nəticəsinə gəlməyə əsas verir.

b) Azərbaycan Respublikasının 01 sentyabr 2000-ci il tarixdən qüvvədə olan Mülki Prosesual Məcəlləsində və "Məhkəmə qərarlarının icrası haqqında" 08 mart 2002-ci il tarixli Azərbaycan Respublikası Qanununda apellyasiya instansiya məhkəmələri tərəfindən birinci instansiya məhkəmələrinin qətnamələri ləğv və ya dəyişdirilərkən, kasassiya instansiya məhkəməsi tərəfindən isə apellyasiya instansiya məhkəmələrinin qətnamələri dəyişdirilərkən ləğv və ya dəyişdirilən məhkəmə qətnamələrinin icra edilməsi üçün icra vərəqələrinin hansı məhkəmə tərəfindən veriləcəyi ilə bağlı qayda müəyyən edilməmişdir. Yuxarıda göstərilən bu hal qanunvericilik qaydasında tənzimlənmədiyindən icra vərəqələrinin verilməsi ilə bağlı məsələlər ya birinci instansiya, ya da yuxarı instansiya məhkəmələri tərəfindən həll edilir. Bu sahədə məhkəmə təcrübəsində yaranmış müxtəlifliliyin aradan qaldırılması və vahid məhkəmə təcrübəsinin yaradılmasının ən uğurlu variantı Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun "İcra vərəqəsinin verilməsi və icrası ilə əlaqədar məhkəmə təcrübəsinin bəzi məsələləri barədə" 14 yanvar 2003-cü il tarixli 1 №-li qərarının 1-ci bəndində yaradılmış aşağıdakı hüquq normalarında öz əksini tapmışdır:

- apellyasiya instansiya məhkəmələri birinci instansiya məhkəməsinin qətnamələrini dəyişdirmədən saxladıqda bu barədə çıxarılan qətnamənin surəti və icra vərəqəsinin verilməsi üçün zəruri olan digər məlumatlar gecikdirilmədən birinci instansiya məhkəməsinə göndərilir və birinci instansiya məhkəməsi həmin qətnaməyə əsasən icra vərəqələri verir.

- apellyasiya instansiya məhkəmələri birinci instansiya məhkəməsinin qətnaməsini ləğv edib yeni qətnamə çıxardıqda və ya qətnaməni dəyişdirdikdə, icra vərəqələri apellyasiya instansiya məhkəmələri tərəfindən verilməlidir.

- aşağı instansiya məhkəməsinin qətnaməsi apellyasiya instansiya məhkəmələri tərəfindən qismən ləğv edildikdə və ya hissə ilə ləğv edilib iş üzrə həmin hissədə yeni qətnamə qəbul edildikdə icra vərəqi qətnaməni ləğv etmiş məhkəmə tərəfindən verilir və bu halda icra vərəqələri həm qətnamənin qüvvədə qalmış hissəsinə, həm də ləğv edilmiş və ya yeni qətnamə qəbul edilmiş hissəsində verilir.

- Azərbaycan Respublikası MPM-nin 417.0.2-ci maddəsinə əsasən, Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi apellyasiya instansiya məhkəmələrinin qətnaməsini dəyişdirdiyi hallarda, iş üzrə icra vərəqələri vermək zərurəti yaranarsa, həmin qərarlar üzrə icra vərəqəsini Ali Məhkəmə verir.

İkincisi, ona görə ki, məhkəmələr hüquqi mübahisəni qanunun mübahisə predmetinə uyğun konkret maddəsi əsasında, bu olmadıqda isə müvafiq ardıcılıqla qanunun və ya hüququn analogiyasını tətbiq etməklə həll etməsi və həmçinin, məhkəmənin hüquq yaradan deyil, hüquq tətbiq edən orqan olması fikrimizcə, məhkəmə qərarlarında hüquq normasının yaradılmasını aşağıdakılara əsasən heç də istisna etmir:

1. Azərbaycan Respublikasının CM-də yerləşdirilən sadə dispozisiyalı cinayətlərin, bəzi cinayətlərin dispozisiyasına daxil edilən qiymətləndirici xarakter daşıyan əlamətlərin və cinayət tərkibinə daxil edilən bəzi ifadələrin, eləcə də qanunvericiliyin digər sahələrində işlədilən bəzi ifadələrin məzmunu qanunvericilik qaydasında açıqlanmadığından onların tövsifi və ya məzmunun müəyyən edilməsi hakimin hüquqi düşüncəsinə buraxılır. Hakimlərin qarşısında yaranan bu çətinliklərin aradan qaldırılmasının ən uğurlu variantı kimi inandırıcılığına və peşəkarlıq nümunəsi olmasına görə fərqlənən yuxarı instansiya məhkəmələrinin, xüsusən də Ali Məhkəmənin konkret işlər üzrə çıxardığı qərarlarında verilən izahların rolu danılmazdır. Bu isə məhkəmə presedentini hüququn mənbəyi kimi qəbul edilməsinin zəruriliyini bir daha təsdiq edir.

2. Məhkəmə presedenti institutunda məhkəmənin konkret iş üzrə əvvəllər çıxardığı qərarlarına sonradan oxşar işlərin həlli zamanı hüquq norması qüvvəsinin verilməsi. Azərbaycan

Respublikasının prosesual qanunvericiliyində yaradılan *“preyudisiallıq”* institutu vasitəsi ilə məhkəmə qərarlarına qanunvericilik qaydasında aşağıdakı formada hüquq norması qüvvəsi verilmişdir:

- Bir mülki iş üzrə qanuni qüvvəyə minmiş məhkəmə qətnaməsi ilə müəyyən edilmiş faktlar həmin işdə iştirak edən şəxslər tərəfindən başqa məhkəmə prosesində mübahisələndirilmir və yenidən sübut edilmir. (MPM-in 82.3-cü maddəsi).

- cinayət işi üzrə qanuni qüvvəyə minmiş məhkəmə hökmü bu hərəkətlərin olub-olmaması və bu hərəkətlərin kim tərəfindən edilməsi sahəsində mülki işə baxan məhkəmə üçün məcburidir (MPM-in 82.4-cü, CPM-in 65.4-cü maddələri).

- Kassasiya instansiyasında işə baxan məhkəmənin qərarında şərh edilən göstərişlər həmin işə yenidən baxan məhkəmə üçün məcburidir. (MPM-in 420-ci maddəsi).

- Məhkəmənin mülki iş, inzibati və ya iqtisadi mübahisə üzrə qanuni qüvvəyə minmiş qərarı cinayət prosesini həyata keçirən orqan və cinayət işinə baxan məhkəmə üçün yalnız hadisənin olub-olmaması hissəsində məcburidir (CPM-in 65.7-ci maddəsi).

Bütün bunlarla əsasən Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində məhkəmə presedentinin qismən də olsa hüququn mənbəyi kimi qəbul edilməsi qanunvericiliyin uğuru sayılmalıdır.

Üçüncüsü, ona görə ki, Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Plenum qərarlarında cinayət qanununun bəzi müddəalarına məhdudlaşdırıcı və ya genişləndirici təfsir verilməklə məhkəmə qərarları ilə hüquq normasının tətbiqi dairəsinin məhdudlaşdırılmış və ya genişləndirmişdir. Bu hallara misal olaraq:

a) Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 29-cu maddəsinin hərfi təfsirinə əsasən *“cinayət etməyə cəhd”* qəsdən törədilən bütün cinayətlərdə mümkündür. Lakin, AR-sı Ali Məhkəməsi Plenumunun *“Qəsdən adam öldürmə işləri üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında”* 12 dekabr 2002-ci il tarixli 3№-li qərarının 2-ci bəndində *“...cinayəti törətməyə cəhd ... yalnız birbaşa qəsdlə ... həyata keçirilə bilər”* ifadəsinin işlədilməsi ilə CM-nin 29-cu maddəsində nəzərdə tutulan hüquq normasının tətbiqi dairəsi məhdudlaşdırılmışdır.

b) Azərbaycan Respublikası MPM-nin 231.1-ci maddəsinin hərfi təfsirinə görə qətnamənin icrasına möhlət verilməsi və ya onun hissə-hissə icra edilməsi, qətnamənin icra üsulunun və qaydasının dəyişdirilməsi bütün instansiya məhkəmələri tərəfindən həyata keçirilə bilər. Lakin AR-sı Ali Məhkəməsi Plenumunun *“İcra vərəqəsinin verilməsi və icrası ilə əlaqədar məhkəmə təcrübəsinin bəzi məsələləri barədə”* 14 yanvar 2003-cü il tarixli 1 №-li qərarının 3-cü bəndində *“qətnamənin icra edilməsinə möhlət verilməsi və ya onun hissə-hissə icra edilməsi, qətnamənin icra üsulunun və qaydasının dəyişdirilməsi yalnız birinci instansiya qaydasında işə baxan məhkəmələr tərəfindən həll edilir”* ifadəsinin işlədilməsi ilə MPM-in 231.1-ci maddəsinin tətbiqi dairəsi məhdudlaşdırılmışdır.

Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Plenum qərarlarını təhlil etdikdən sonra belə qənaətə gəlirik ki, burada verilən izahların böyük əksəriyyəti məhkəmələr üçün məcburi, az bir hissəsi isə tövsiyyə xarakteri daşıyır. Həm bu, həm də Mülki Prosesual Məcəllənin 82.3 və 82.4-cü, Cinayət Prosesual Məcəllənin isə 65.4 və 65.7-ci maddələri əsasında məhkəmə qərarlarında müəyyən edilən halların digər məhkəmələrə münasibətdə məcburi olması məhkəmə qərarlarına hüquq norması üçün vacib sayılan məcburilik əlamətinin verilməsi deməkdir.

Maraqlı haldır ki, *“Normativ hüquqi aktlar haqqında”* 1999-cu il 26 noyabr tarixli Azərbaycan Respublikası Qanununun 4.1-ci maddəsində Konstitusiya Məhkəməsinin Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 130.IV maddəsi əsasında qanunvericilik aktlarına verdiyi şərh (leqal təfsir) normativ xarakterli hesab edilsə də, Ali Məhkəmə Plenumunun eyni xarakterli izahlarına (təfsirinə) normativ xarakter verilmir. Halbuki Konstitusiya Məhkəməsinin Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik aktlarına verdiyi təfsir Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 131.1-ci maddəsində Ali Məhkəmə Plenumunun qərarlarına verilən izahat xarakterindən kənara çıxmır. Belə ki, Konstitusiya Məhkəməsinin normativ aktların uyğunsuzluğu ilə bağlı qərarları ilə yanaşı,

qanunvericilik aktlarına təfsirlə bağlı qərarlarında da hüquq norması yaradılmır. Hər hansı bir məsələ ilə bağlı hüquq normasının yaradılması zərurəti olduqda Konstitusiya Məhkəməsinin bu sahədə səlahiyyəti Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinə bu barədə tövsiyyə verməklə məhdudlaşır.

Diqqət çəkən məqamlardan biri də Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 130.III maddəsində qanunun hər hansı bir normasının şərh edilməsi üçün Ali Məhkəmə tərəfindən Konstitusiya Məhkəməsinə sorğu göndərilməsinin nəzərdə tutulmasıdır. Ali Məhkəmənin Plenum qərarlarında məhkəmə təcrübəsinin ümumiləşdirilməsi əsasında məhkəmələrin qarşısında çətinlik yaranan və məhkəmələr tərəfindən daha çox nöqsanların yol verildiyi normaların təfsiri verildiyindən qanunların təfsiri üçün Ali Məhkəmə tərəfindən Konstitusiya Məhkəməsinə sorğu göndərilməsinə ehtiyac qalmır. Çünki Konstitusiya Məhkəməsi Ali Məhkəmənin Plenum qərarlarının Konstitusiyaya uyğunluğunu yoxlamaqla Ali Məhkəmənin Plenum qərarlarına münasibətdə konstitusiya nəzarətini həyata keçirir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının yuxarıda göstərilən norması əslində Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun təfsir vermək hüququnun məhdudlaşdırılması deməkdir. Amma Azərbaycan Respublikasının heç bir qanunvericilik aktında bu məhdudlaşdırmanın nədən ibarət olması açıqlanmır.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 7-ci maddəsində dövlət hakimiyyətinin bölgüsü prinsipi əsasında hakimiyyətin üç qolu – qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyətləri fərqləndirilir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 148.2-ci maddəsində və “Normativ hüquqi aktlar haqqında” 1999-cu il 26 noyabr tarixli Azərbaycan Respublikası Qanununun 4.1-ci maddəsində qanunvericilik hakimiyyəti ilə yanaşı, icra hakimiyyəti orqanlarının qərarlarına normativlik əlaməti verilmiş, məhkəmə hakimiyyəti orqanlarına gəldikdə isə bundan imtina edilmişdir. Fikrimizcə, məhkəmə qərarlarına normativlik əlamətinin verilməsi dövlət hakimiyyətinin Konstitusiyada təsbit edilmiş qollarının statusunun uyğunlaşdırılması nöqtəyi nəzərindən də zəruridir.

Göstərdiyimiz bütün bu hallar təsdiq edir ki, Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində Ali Məhkəmə Plenumunun qərarlarına normativlik əlamətinin verilməməsi bu məsələyə kortəbii yanaşmanın nəticəsidir.

Qanunvericilikdə yol verilən bu qüsurun aradan qaldırılması ilə məhkəmə presedentinin tam olaraq hüququn mənbəyi kimi qəbul edilməsini arzulayırıq.